ग्रहः स्मृतात् द्रव्ये पादानमाचरेत्" मनुः । "स्वादात्मनोऽ-
ग्युपादानात्" सा० द० । स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणरूपे
२प्रत्याहारे, कर्म्मणि ल्युट् । कायजननार्थमुपादीयमाने
कार्य्यान्विते ३कारणे, यथा मृदादि घटादेः खर्पादि अल-
ङ्कारादेः जननार्थं गृह्यते । तच्च सर्वदा कार्य्येषु गतम् ।
"असदकरणादुपादानग्रहणात् सर्वसम्भवाभावात् । शक्तस्य
शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत् कार्य्यम्" सां० का० ।
"उपादानानि कारणानि तेषां ग्रहणं कार्य्येण सह सम्बन्ध
उपादानैः कार्य्यस्य सम्बन्धादिति यावत् एतदुक्तं भवति
कार्य्येण संबन्धि कारणं कार्य्यस्य जनकं सम्बन्धस्य कार्य-
त्वाद्यतो न सम्भवति तस्मात् सत् कार्य्यमिति" सा० कौ० ।
"उपादाननियमात्" "नकर्म्मण उपादानत्वयोगात्" सां० सू० ।
उपादानकारणञ्च कार्य्याभिन्नकारणमिति सांख्या वेदान्ति-
नश्च मन्यन्ते यथा मृत्तिकादयः घटादिकं प्रति, सुवर्णं
कुण्डलादिकं प्रति, तन्तवः पटं प्रति, तत्तत्कार्य्याभिन्नत्वादु-
पादानकारणम् । नैयायिकास्तु उपादानकारणं समवायि-
कारणतया व्यवह्रियते । "यत्समवेतं कार्य्यं भवति स्वे-
यन्तु समवायि जनकं तत्" भाषा० तेषांमते उपादान-
शब्देनापि तस्य व्यवहारोऽस्त्येव "उपादानस्य साध्यस्य
प्रकृतौ जनकं भवेत्" भाषोक्तेः । तत्तदुपादानगोचर
चिकीर्षाज्ञानत्वेन तैः ईश्वरस्य सर्व्वकर्त्तृत्व-
त्वाभ्युपगमात् तत्र ईश्वरशब्दे चिन्तामणिपन्थे विवृतम्
सांख्यमतसिद्धे ४आध्यात्मिकतुष्टिभेदे च यथाह सा० का० ।
"आध्यात्मिक्यश्चतस्रः प्रकृत्यपादानकालभाग्याख्याः । बाह्या
विषयोपरमात् पञ्च नव तुष्टयोऽभिमताः" । "या
तु प्रकृत्यविवेकख्यातिः सा प्रकृतिमात्रात् मा भूत्
सर्व्वस्य सर्व्वदा तन्मात्रस्य सर्व्वात् प्रत्यविशेषात् प्रव्रज्या-
बाह्यतु सा भवति तस्मात् प्रव्रज्यामुपाददीथाः कृतं ते
ध्यानाभ्यासेनादुष्टम् ' इति उपदेशे या तुष्टिः सोपादा-
नाख्या नामात्र इत्युच्यते ' सां० कौ० । स च लक्षणेव अङ्कुरं
प्रति प्रत्यक्षत्वाः साक्षात्कारं प्रति सहकारिकारणत्वेन
सर्वसमदृश्यत्वात् सहितत्वम् । आत्मसाक्षात्काराय च
कर्त्तार्थि रूपादयथानतया तस्या उपादानत्वमिति बो-
ध्यम् । तेन निर्दिष्टम् ठक् । औपदेशिक स्वीकारमात्र-
जन्ये स्वत्वादौ वर्त्मा निध्यादौ द्रव्ये ग्रहणमात्रादेव स्वत्व-
मुत्पद्यते । उपादानोपादेयभावः

उपादानलक्षणा स्त्री उपादानात् स्वार्थस्य ग्रहणात् लक्षणा ।
"मुख्यार्थेऽसम्बन्धे बाधे तद्योगे रूढितोऽथ प्रयोजनात् । स्वादात्मनो-
ऽग्युपादानादेषोपादानलक्षणा" सा० द० । उक्ते अजहत्-
स्वार्थरूपे लक्षणाभेदे । यथा कुन्ता एवेत्यादौ कुन्त-
शब्दस्य कुन्तधारिणि लक्षणाभ्युपगमेऽपि तत्र कुन्तरूप-
मुख्यार्थस्यापि विशेषणविधयाऽन्वयात्तथात्वम् ।

उपादिक पु० उप+ऋद-इन् संज्ञायां कन् । कोटभेदे ।
उपोदिकायां स्त्री

उपादेय त्रि० उप+आ+दा-कर्म्मणि यत् । १ग्राह्ये ग्रहीतुं
योग्ये विषये "उपादेयतारतम्यमेव" सा० द० । "भवे सौख्यं
हित्वा यमसुखमुपादेयमनघम्" शान्तिश० उपादानकारणे
सम्बद्धे २तद्भवे कार्य्ये । ३विधेयत्वादिना उत्तुलिते च
"कर्म्मासन्निहितं नैव बुद्धौ विपरिवर्त्तते । शब्दात्तु
तद्पस्थानमुपादेये गुणोभवेत्" भट्टका० । "उपादेये
विधेये" ति० त० रघुनन्दनः ।
उपादेयं ग्रहणयोग्यं तच्चानुकूलवेदनीयं सुखं तत्साधनञ्च
"हेयोपादेयरहिते परिनिष्ठिते" भा० भा० वाक्ये "स यथा
मत्स्यार्थी सगलकान् सकण्टकान् मत्स्यानुपादत्ते स याव-
दुपादेयं तावदादाय निवर्त्तते" सर्व० दर्शने च प्रयुक्तम् ।

उपाधि पु० उप+आ-धा-कि । अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथा
प्रकाशनरूपे १कपटे, उपधिशब्दे उदा० । उपाधीयते
स्वधर्म्मोऽनेन करणे वा० कि । स्वसामीप्यादिना अन्यस्मिन्
स्वधर्म्मारोपसाधने विशेषणभेदे । २उपाधिभेदेऽप्येकस्य
नानायोगः आकाशस्येव घटादिना" गतिश्रुतिरप्युपा-
धियोगादाकाशवत्" सा० सू० "उपाधिना क्रियते भिन्न
रूपः" इति श्रुतिः "कार्य्योपाधिरयं जीवः कारणो-
पाधिरीश्वरः" पञ्चद० कार्य्यमन्तःकरणं कारणमज्ञानमिति
वक्ष्यमाणोपाधिवादे उदा० ३उपलक्षणरूपे विशेषणे च ।
स च जात्यादिस्तद्भिन्नश्च पदार्थवृत्तिधर्म्मः । "पदार्थविभा-
जकोपाधिमत्त्वम्" तर्का० । पदार्थविभाजकाश्च द्रव्यत्व
गुणत्वकर्म्मत्वसामान्यत्वविशेषत्वसमवायत्वभावत्वरूपाः तत्र
द्रव्यत्वादयो जातिरूपाः सामान्यत्वादयस्तद्भिन्नाः तत्र
नित्यत्वे सति समवेतत्वम् जातित्वम् परमसीमावर्त्तित्वे
सति नित्यद्रव्यमात्रवृत्तित्वं विशेषत्वम् । नित्यत्वे सति
सम्बन्धत्वम् समवायत्वम् । भावभिन्नत्वमभावत्वमन्योन्या-
श्रयभावात् अखण्डोपाधिरभावत्वमिति नव्याः । एवं
प्रतियोगित्वादयोऽपि अखण्डोपाधयः तैः कल्प्यन्ते ।
"उपाधिभेदादेकापि ग्राह्यादिव्यपदेशभाक्" भाषा०
४कुटुम्बव्याप्तते । उपाधीयते नामसमीपे कर्म्मणि कि ।
५उपनामनि यथा भट्टाचार्य्यमिश्रादयः उपाधीयतेऽमोऽत्र